

ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ

ПРОРОК ВІДРОДЖЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Які національні ідеали у Шевченка?

Насамперед мусимо застерегти читача. Ми цілком не згоджуємося з тією думкою, мовби в Шевченка, в його національних поглядах, можна відрізнити два періоди: період, коли український патріотизм був у нього, як каже д. Огоновський, з “старокозацькою закраскою”, і період, як він збувся тієї “закраски”, — себто “перенявся живо гуманними ідеями товариства Кирило-Мефодіївського” (Огон.). Тільки тоді начебто з’явилася в нього думка: “Хто взяв волю України?” і тільки тоді витворився в ньому “антагонізм до царизму” та “правдивий патріотизм український”. Як ми вже казали, цілковита помилка є — вважати, що Костомаров та товариство Кирило-Мефодіївське відмінили погляди в Шевченка; по-друге: Шевченко справді відмінив свої погляди на старшину козацьку, на гетьманів (хоча і не всіх), але завжди був він прихильний до гетьманщини як до автономної форми політичного життя українського; а ще більш прихильний він був до народних козацьких рухів, хоча завжди розумів і все те зло, яке повставало з них (див. хоч “Тупалівщину” в “Гайдамаках”). Ні, Шевченко завжди був “козакофілом”, і це виразно доводиться тим, що він одного року поруч з “Дружнім посланієм”, де зве ясновельможних гетьманів “варшавським сміттям, рабами, підніжками, гряззю Москви”, пише і до Основ’яненка, де каже:

Не вернуться сподівані (козаки),
Не вернуться воля,
Не вернеться козаччина,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,

Не покрийть Україну
Червоні жупани,
(І через те Україна) —
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче...

І потім Шевченко пише такі твори, як “Сон” (другий “Сон”, 1847 р.), де зве козацьку славу “великою славою”, “Чернець” (1848), “Не знаю, як тепер ляхи живуть” (1848), “Ой чого ти почорніло” (1849), “У неділеньку хмара” (1850), “Буває, в неволі іноді згадаю” (де каже, що вкупі з козаками лягла українська воля; 1850), — твори, що в них уславляє він ту ж таки козаччину. Таким побитом, Шевченко ніколи не зрікався своєї старовини, він своїм геніальним оком уздрів той пункт, з якого треба було дивитися на нашу минулість, і став на ньому. Його геній наштамповує ганебним клеймом тих, хто був “гяззю Москви” та “варшавським сміттям”, ганить людей, але він цілком обстає за загальним національним рухом, що мав своєю метою загальнолюдську та національно-українську волю. Він не продає цих святощів за “шмат гнилої ковбаси”, який здався декому “вищою культурою”; він виявив народної волі та національної самосвідомості (виявленої хоч би і в такій недосконалій формі, як гетьманщина, Січ) не зрікається задля руйнівничого деспотизму того “Первого” і тієї “Второї”, про яких він каже

Тарас Шевченко.
Графіка Василя Кузи. Київ, 1986

у своїм “Сні” і по яких ми літ з десятків назад прочитали (ой сором!) по-українському написані грубо-підтесливі оди, що нагадали нам старі панегирики українським панам або “Оду до князя Куракіна”. Ні, Шевченко не відривається від нашого історичного ґрунту, бо знає, що цього не можна робити, бо бачить добре свій національний стяг тоді, як його ніхто ще не бачить; бо він, Шевченко, є фокус (світозбір), що в ньому зійшлися всі промені народного розуму, почування та сподівання; бо він є той, що сам один у своїй душі містив усе те, що містили мільйони намученого неволею українського народу, бо він є той, кого ми звемо — геній.

Ми ще раз і ще кажемо, що, незважаючи на дрібні вади в його творах* (у кого є твори без вад?), Шевченко своєю національною самосвідомістю є геній, а своєю незмірною вагою, значенням у справі національного відродження свого рідного краю є з’явищем феноменальним, єдиним, може, на світі. В той час, як його попередники ледве насмілю-

ватись у своїх творах згадувати про українську самостійність, а коли її згадували, то розуміли її не як самостійність нації, а як самостійність (дуже невелику) частини “єдиного и неделимого русского народа”, самостійність з ласки цього “єдиного” народу, чи тобто “старшого брата”, — Шевченко виразно становить у своїх творах самостійність нашу як нації.

Він спершу обнімає оком усі слов'янські народи і розуміє їх як одну сім'ю, народи ті вважає за братів і плаче гіркими сльозами, бачачи, як вони роз'єднались, як “старих слав'ян діти випились кров'ю” (“Гайдамаки”). Він бажає,

Щоб усі слав'яне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди...

Нема чого доводити, що Шевченко визнає за кожним слов'янським народом право на цілковиту національну самостійність і насамперед визнає її за українсько-руським народом. Він гостро береже цю самостійність од усяких заходів чи з польського, чи з московського боку і зовсім не спиняється перед марою того “єдиного неделимого”. Бувши прихильником цілослов'янського єднання та братання, він скоро завбачає, що таке єднання з одним братом, з москалем, стає вже не братанням, а неволею, — зараз же повстає проти всяких “єдинств та неделимостей” і не вагається обвинуватити Богдана Хмельницького за те, що підхитивсь він під московську руку:

Ой Богдане, Богданочку,
(каже Україна)
Якби була знала, —
У колісці б придушила,
Під серцем приспала!

Поет гостро виступає проти всякого деспотства взагалі (див. “Царі” та ін.) і проти деспотства тодішнього російського режиму — зосібна. Він малює нам образ цього деспотства в своїй поемі “Сон”, оповідає про старшні кривди, які вчинено Україні, і виразно бажає, щоб вернули їй природжені їй права як нації. Він бачить, що до такого становища, в якому стоїть Україна, довели її власні ледачі проводирі, і не вагається здатися непатріотичним, сказавши землякам:

Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?...
Чий сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?

То й побачите, що

...Ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможні гетьмани!

(“Посланіє”)

Це однак не перешкоджає йому заступатися за тих із цих гетьманів, у яких він бачив виразну думку про національну самостійність українську. Так, він уставляє за це Петра Дорошенка (“Заступила чорна хмара”). Але він небагато таких бачить, і та річ, що деякі з них уміли “ляхів трошити”, зовсім не веселить його так, як перших письменників. Зовсім не так, як Квітка або Гулак-Артемівський, радить він землякам не радіти з своєї начебто переваги над Польщею:

А чванитесь, що ми Польщу
Колісь завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!

(Зейди ж)

Таким побитом, не радіти, а хіба сумувати треба з цього випадку, бо ані ляхам, ані українцям з нього користі не було і нема: обох це довело тільки до неволі національної:

Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили?

Сміливо зве поет своїх земляків рабами, сміливо обвинувачує їх, а не кого іншого, за ту недолю, яку терпить рідна країна:

Гірше ляха свої діти
Її розпинають!

Поета не одуриш ніяким поверховим патріотизмом. Галушковим патріотам, велико йому ненависним, він одмовляє гостро не один раз...

Ні, галушкового патріотизму, того, що так багато було його в перших наших письменників, Шевченкові мало, навіть зовсім не треба, іншого вимагає він од українців:

Розкуйтеся! Братайтеся! —

каже він. “Розкуйтеся” — себто киньте бути “грязню Москви” чи “варшавським сміттям”, дійдіть до свідомості, що ви є сини великої самостійної нації, не хиліться ні перед Москвою, ні перед Варшавою, дбайте про те, щоб досягти національної самостійності. А що таке національна самостійність? Шевченко розумів її цілком оригінально і — це найважливіше — не помилявся, так її розуміючи. Нація була в його розумінні сім'єю рівних людей-братів, і тільки тоді, коли всі люди (а не деякі тільки), будуть справді вільні, коли

Не верстові,
А вольні, широкі
Скріз шляхи святі
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики,
А раби тими шляхами,

Без гвалту і крику,
Позіходяться докупі,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселі села, —

(“Радуйся, шаво...”)

тільки тоді можна назвати націю вільною. Ось через віщо поет, закликаючи “не забувати Матері”, кличучи небесні карі на перекиньчиків, на тих, хто продає своїх дітей у різниці москалеві (“За думою дума”), — вкупі з тим повстає проти всіх вигаданих проміж людьми загородок та закликає панство:

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата —
Нехай Мати усміхнеться.
Заплакана Мати!

(“Посланіє”)

Тільки тоді, як не буде ні пана, ні мужика, а буде одна цілонародна освічена українська сім'я, тільки тоді можлива національна самостійність українська, тільки тоді:

Оживе добра слава,
Слава України

(“Посланіє”)

Такий шлях показує поет своїм землякам до національної волі: широка реформа міжподських відносин — ось єдиний спосіб здобути її. Помилкою буде думати, що Шевченко міг би вдовольнитися, наприклад, тільки визволенням з кріпацтва та що вищенаведені його слова не мають ширшого значення. Ні, він сміливо відкидає всі, і найсвятіші на погляд форми людської громадськості, скоро впевниться, що

вони не годяться з правдою та шкодять людям. І саме в тих формах, що досі існують на світі, він і не бачить правди:

Моліться Богові одному,
Моліться правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться. Все брехня!

(“Неофіти”, VII)

Люди виростуть. Умруть	Врата не буде, супостата,
Ще незачаті царята...	А буде син, і буде мати,
І на оновленій землі	І будуть люде на землі!

Ніщо не мусить спиняти таку реформу міжлюдських відносин на Україні, — навіть те, що найглибше завжди пускає своє коріння у народну душу, — церква мусить бути реорганізована...

Церков домовина	Світ правди засвітить,
Розвалиться... і з-під неї	І помоляться на волі
Встане Україна.	Невольничі діти!..
І розвіє тьму неволі,	

І ось тільки тоді, коли люди зробляться вільними братами, коли неправда не пануватиме на нашій землі, коли пан та мужик зникнуть — тільки тоді й можлива національна воля на Україні. З цього, звісно, виразно виходило, що коли хочемо визволитись з національної неволі, то мусимо працювати на користь темного народу, пригніченого лихою долею, а коли цього не робитимем, то з усієї нашої роботи нічого не вийде, oprіч порожнього гатушкового патріотизму.

Такі, коротко кажучи, національні думки Шевченкові. Як бачимо, і в них нема національного шовінізму, нема гатушкового патріотизму, але також нема і трішки того рабського духу, який добачали ми в його попередників. Завжди і скрізь у Шевченка український народ — самостійна українська нація, і він вимагає їй всіх тих прав, які звичайно належать кожній нації. І ось ця поетова самостійність, оця його ворожість до рабства примушує його ненавидіти це рабство всюди, де він його бачить, — хоч би в рабстві був і його ворог. Тим у Шевченка нема й крихти національного ворогування ні до москалів як до наші, ні до ляхів. Він повстає проти московського гніту, але не проти московської наші. Він повстає проти польського гніту в минулості, але знов не проти польської наші. І в вірші “Ляхам” він каже ляхові:

Подай же руку козакові
І серце чистее подай,
І знову іменем Христовим
Возобновим наш тихий рай!

Як це все далеко від диких поглядів на польську справу у Квітки або в Гулака-Артемівського!

Таким побитом, ми бачимо, що Шевченко перший виразно висловив ідею повної незалежності української як наші і вкупі з тим зостався завжди і всюди толерантним до інших наші — себто: висловив дещо зовсім нове, зовсім нечуване з уст у його попередників, українських письменників. Своім словом поет розвіяв ту темряву з усякої неправди, яка обіймала досі питання про нашу національність, і поставив замість тієї темряви своє світло. Він був перший українець з правдивою національною свідомістю, і ніхто не пособив так, як він, вироблятися доброму українському національному світоглядові. Яке велике є те діло, що він зробив, можна зрозуміти тільки тоді, коли ми зрозуміємо, яка темрява царювала в нас до Шевченка. Те, що він казав про Шафарика, з далеко більшим правом можна сказати про нього самого. Він бо справді засвітив

Світло правди, волі,

він справді українців

...сім'ю велику
Во тьмі і неволі,
Перелічив до одного...
Перелічив трупи,

а не українців, — і став

Іезекілем.
І — о диво! Трупи встали
І очі розкрили.

Шевченко з трутів поробив живих людей, бо що таке до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи? За це ми й зовемо його нашим національним пророком, тим ми й бачимо в нього феноменальне, може, єдине з'явище у всесвітній історії. Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків.

Борис ГРИНЧЕНКО

- * Ця публікація становить уривок зі свого часу широковідомої (в першій чверті ХХ ст.) праці Б. Грінченка "Листи з України Наддніпрянської". Вона відіграла важливу роль у висвітленні духовних джерел сили поетичного слова Т. Г. Шевченка і, зокрема, його впливу на формування етнопсихології українства, на пробудження національної самосвідомості українського народу.

Як пише Аркадій Жуковський — автор вступної статті до не так давно перевиданих "Листів із України Наддніпрянської" — вони "допомогли кристалізації політичної думки в Україні на світанку творення українських політичних формацій, а згодом і української держави". У іншій статті — передмові до цього ж видання академік НАН України Павло Сохань пише, що Грінченко обґрунтував "оцінку Шевченка як провісника ідеї повної державної незалежності України". Можна навести ще ряд таких і подібних висловлювань про "Листи із України Наддніпрянської" і, зокрема, про ті з них, в яких ідеться про Т. Г. Шевченка як пророка національної незалежності України. На жаль, до останнього часу — впродовж більш як півстоліття — про вищезазвану працю в Україні добрим словом майже ніхто не згадував.

Текст подаємо (з певними скороченнями) за виданням: Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. — К., 1994. — С. 64—70.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ТРАДИЦІЙНІ ХРИСТІЯНСЬКІ ВІРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Визначний член Кирило-Мефодіївського Братства, таємної організації української молоді в Києві в 40-х рр. ХІХ сторіччя, письменник Пантелеймон Куліш так засвідчив у спогадах про роль Шевченка в ньому:

"На Шевченка дивилась незв'язана нічим, опріч дружби, братія, як на якийсь небесний світильник, і це був погляд праведний. Озираючись назад, можемо сказати без кошуництва про його великого, хоч і пригашеного дечим духа: "Він був світильник, що горів і світив". Шевченко з'явився посеред нас, як видиме оправдання нашого надхнення звище..."

"Він був світильник, що горів і світив" — ці слова взяті Кулішем з Євангелії (Іоан V, 35); ними Ісус Христос означував роль в тодішньому громадянстві Свого Предтечі й Пророка Іоана Хрестителя. Порівняння поетів з пророками і поетичного слова з словом пророчим взагалі було поширене в часах, коли творив Шевченко. Але ж у відношенні до його творчості — і по змісту до її і чисто по біблійній формі, — харак-